

Greisinger Ottóné Kerecsényi Iлона (1861-1935) feminista tanárnő pedagógiai munkássága a reformok jegyében

Kelbert Krisztina

Savaria Múzeum, Történettudományi Osztály, Szombathely
történész, muzeológus, osztályvezető 0009-0009-0086-1306

KEYWORDS

- feminist
- educating female children
- public school for girls
- high school for girls
- Szombathely

KULCSSZAVAK

- feminista
- leánynevelés
- polgári leányiskola
- leánygimnázium
- Szombathely

ABSTRACT

Mrs. Ottó Greisinger Iлона Kerecsényi (1861-1935) Reform-Minded Pedagogical Work of a Feminist Teacher | In the present study, I will present a pioneering and outstanding female protagonist of the history of education in the town of Szombathely situated in Western Hungary. Mrs. Ottó Greisinger Iлона Kerecsényi was an active educationalist for 41 years (1883-1924). I will shed light on the importance of her activities from four perspectives. Primarily, I will emphasize her role as a teacher of science subjects and measurement at the state-run Girls' School of Szombathely. I will also consider her activities as headmaster and teacher in the private girls' school in Szombathely. Third, I will present her feminism related to female education within the Association of Female Clerks between (1907-1919). Fourth, I will also highlight features of pedagogy in the light of her work in the fields of child protection and charity. Iлона Kerecsényi was a true pioneer who proposed reforms and dedicated her life to the cause of female education.

ABSZTRAKT

Jelen tanulmányomban egy nyugat-magyarországi város, Szombathely oktatásügyének egy kiemelkedő úttörő hölgyét szeretném bemutatni. Greisinger Ottóné Kerecsényi Iлона 41 évet átfogó (1883-1924), szerteágazó pedagógusi munkásságát négy aspektusból kívánom megvilágítani. Elsősorban polgári iskolai tanárnői minőségében, amelyet 1883-tól 1924-ig látott el a Szombathelyi Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskolában mennyiség- és természettudományi tárgyak tanáraként. Másodsorban 1901 és 1906 között a szombathelyi magán leánygimnázium igazgató-tanáraként. Harmadsorban a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületében (1907-1919) végzett feminista munkájának leányneveléssel kapcsolatos irányvonalait szeretném feltárni. Negyedsorban pedig a gyermekek tanulmányozásával, védelmével, segítézésével kapcsolatos társadalmi egyesületekben végzett munkája felől szeretném pedagógusi munkáját jellemezni. Kerecsényi Iлона Szombathely pedagógustársadalmában reformokat megfogalmazó, valódi pionír volt, aki egész életét a leánynevelésnek szentelte.

Bevezetés

A történettudomány Magyarországon ezidáig kevés figyelmet szentelt a feminista tanárnők élettörténetének és pedagógiai munkásságának bemutatására, a feminista egyesületekben való működés és a leányiskolákban való tanítás összefonódásaira. Annak ellenére, hogy ismeretes, hogy a feminista egyesületek vezetői között nagy számban voltak elemi, polgári, felső kereskedelmi iskolai tanárnők. Említhetjük a Szolnoki Feministák Egyesületéből Ellmann Elvira társelnököt, polgári leányiskolai igazgatónőt (Szurmay, 1989:98), Kempner Magda felsőkereskedelmi iskolai tanárnőt, a nagyváradi feminista mozgalom alakját (Bakó, 1978:138), Lityán Viktóriát, a Székesfehérvári Községi Felsőbb Leányiskola tanárnőjét, feminista aktivistát (Gaál, 1979:455-456), vagy épp Glücklich Vilmát, a Fiumei Magyar Királyi Állami Felsőbb Leányiskola

*Greisinger Ottóné Kerecsényi Ilona
(1861-1935)
(Forrás: Savaria Múzeum
Történettudományi Osztály,
Ltsz. HP.3069.)*

tanítónőjét, a Feministák Egyesületének ügyvezető elnökét (Szécsi és Géra, 2016:334). A külföldi szakirodalomban nagyszerű tanulmányok láttak napvilágot e tekintetben. Hilda Kean, Dina Copelman és Alison Oram meggyőzően mutatták be, milyen fontos összefüggések voltak a tanárnők szakmai és feminista identitása között a huszadik század fordulóján. Tanulmányaik megvilágították a tanárnők politikai tevékenységét az osztálytermen kívül, a szakszervezetekben, valamint a feminista, szocialista és választójogi szervezetekben (Copelman, 1996; Kean, 1990a; Kean, 1990b; Oram, 1996; Oram, 2000). Ezen túlmenően Helen Sunderland 2021-es *English girls' schools and women's suffrage* című írásában már arról értekezett, hogy az iskola hogyan szolgálhatott a tanárnők politikai megnyilvánulásának helyszínéül (Sunderland, 2021:163-190). Szándékaim szerint jelen tanulmányom Magyarországon is felhívja arra a figyelmet, hogy a feminista aktivistaként munkálkodó leányiskolai tanárnők munkássá-

gát több szempontból is érdemes megvizsgálni. Egyrészt azt, hogy pedagógiai munkájukban miként alkalmazták a feminista nézeteiket. Másrészt pedig, hogy a feminista tanárnők tanítványai mennyiben kapcsolódtak be a nőjogi mozgalmakba tanárnőjük hatására, valamint azt, hogy a nők jogaiért küzdő egyesületek tagsága és a feminista tanárnők kapcsolati hálózata között mutatható-e ki valamiféle összefüggés. Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a választ a szombathelyi Greisinger Ottóné Kerecsényi Ilona tanárnő élettörténetén keresztül.

Származás, neveltetés, iskolák

Kerecsényi Ilona 1861. augusztus 18-án a Vas vármegyei Terestyénszecsődön született. Nagy múltú történelmi családból származott. Édesapja, Kerecsényi János (1833-1891) a Pápai Református Teológiai Akadémiának volt a növendéke. Tanulmányai befejeztével visszatért Körmentre, ahol az egyházi iskolában tanítóként, kántorként dolgozott, 1865-től a körmentdi református gyülekezet rendes lelkészévé választották. Az egyházkerületnek és az egyházmegyének tanácsbírói tisztjét is ellátta. Nevéhez a Rába-parti városban számos reform – az iskolai épületegyüttes (tantermek, gyülekezeti terem, tanítói lakás) építésének befejező munkálatai, a könyvtár létrehozása – fűződött. A körmentdi protestáns közösséget 27 évig – 1891.

szeptember 18-án bekövetkező haláláig – szolgálta, irányította és tanította. Kerecsényi Ilona édesanyja, Mozgay Franciska (1841-1891), az őrségi református egyházmegye esperesének, Mozgay Sámuelnek a leánya volt. Ilona és 3 testvére ebben a mélyen református családi környezetben, ebben az újító, közösségért felelősséget vállaló, s azt kitartással irányító és jobbító szellemben nevelkedett. Minden bizonynyal ez a kulturális és szociális tőke is hozzájárult ahhoz, hogy a család valamennyi gyermeke értelmiségi pályára került, és egy folytonos küzdelmekkel járó életpályamodellt választott annak érdekében, hogy az örökül kapott szellemi értékeket egy magasabb szinten reprodukálhassa (Kelbert, 2013a:5-6; Kelbert, 2013b:365-366).

Elemi iskolai tanulmányait 1864-től 1871-ig folytatta a körmendi református gyülekezet elemi iskolájában. 1877 és 1880 között a Kasztner Janka által vezetett, 3 éves Győri Magyar Királyi Állami Tanítónőképző Intézetbe járt, ahol „példamutató erkölcsi magaviselettel” és „ernyedetlen szorgalommal”, szinte kivétel nélkül valamennyi tantárgyból kitűnő vagy jeles érdemjegyet szerzett mindhárom tanév folyamán. Az 1880. június 26-i tanítónői képesítő vizsgája szintén kitűnő eredménnyel zárult. Ezzel népiskolai (elemi iskolai) tanítóságra alkalmas oklevelet szerzett. Ugyanezen év őszén felvételt nyert a Zirzen Janka – a magyar nőnevelés egyik legnevesebb pionírja – irányítása alatt álló Budapesti Polgári Iskolai Tanítónőképzőbe. Ilona ebben a – korszerű tantermekkel, konyhával, 110 fős internátussal, tenisz- és jégpályával ellátott – modern és neves budapesti intézményben, annak Sugár út (ma Andrássy út) 63-65. számú épületében végzett 1883-ban mennyiség és természettudomány szakcsoportban. Ezen a szakon Ilonának a nevelés és tanítás mellett mennyiségtan (algebra, geometria, polgári számtan), természettan, természetrajz (állat-, növény- és ásványtan), vegytan, valamint gazdaságtan tantárgyakat kellett abszolválnia. Ilona anyanyelvén kívül németül és franciául beszélt, később az angol nyelvet is elsajátította (Kelbert, 2013a:10-11; Kelbert, 2013b:366).

Polgári leányiskolai tanárnő és igazgatónő

Kerecsényi Ilona tanári működését – a 27718. számú miniszteri rendelet értelmében – 1883. augusztus 24-től kezdte meg a Szombathelyi Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskolában, a mennyiség- és természettudományi tárgyak tanáráként. Tanított számtant, mértant, természetrajzot, természettant, csillagászati földrajzot, vegytant, könyvviteltant, gazdaságtant, egészségtant és németet is. A vegytani kísérletezések az 1800-as évek végén még meglehetősen veszélyesnek számítottak. Ilona egy kísérlet során 1899 szeptemberében, nem várt robbanás következtében, súlyos égési sérüléseket szenvedett, és hosszabb betegségére kényszerült. Oktatói tevékenységén túl az iskola ügyeinek szervezésével is foglalkozott. 1897-ben beválasztották a városi iskolaszékbe, ahol a polgári leányiskola érdekeit képviselte. Folyamatosan küzdött, írt és érvelt – helyi és minisztériumi szinten – a polgári leányiskola elmaradott, zsúfolt és egészségtelen közállapotainak a megszüntetéséért, a leánytanulók optimálisabb tanulási körülményeinek a megvalósításáért. Felszólalt például a tantermekben használt, füstös petróleumlámpák gázvilágítással történő felváltása érdekében. Javaslatot tett a hátgerincgörcbületet okozó, alacsony támlájú székek magas

támlájúakkal való helyettesítésére. Ugyanakkor érvelt az iskolás leányok számára szabott, praktikusabb és egészségesebb tornanadrágok tornaórán való bevezetéséért. 1911-1912-ben – Pálffy Boldizsár igazgató betegsége idején – az igazgatói teendőket is ellátta az intézményben. Családot 1887-ben alapított, amikor házasságra lépett a szepesváraljai születésű, evangélikus vallású Greisinger Ottó polgári iskolai tanárral, presbiterrel, a városi értelmiség megbecsült tagjával. Greisinger Ottó rajzot, mérés-tant és ipari szaktantárgyakat tanított, valamint számos tanfolyamot vezetett a Szombathelyi Ipari és Kereskedelmi Szakoktatással kapcsolatos, államilag segélyezett községi polgári iskolában (ma: Zrínyi Ilona Általános Iskola), az iskola 1886-os megalapításától 1925-ös nyugdíjba vonulásáig. Ilonának 1888 és 1897 között hat gyermeke született. Négy fiú: Zoltán (1891. február 19.), Tibor (1892. augusztus 22.), Ottó (1895. január 20.) és Béla (1897. június 21.), valamint két leány: Margit (1888. július 21.) és Ilona (1889. augusztus 19.). Közülük öten érték meg a felnőtt-kort, első gyermeke, Zoltán, 5 hónapos korában elhunyt (Kelbert, 2013a:13-16; Kelbert, 2013b:366-368).

Greisingerné a polgári iskolai tanárok gyűlésein gyakorta szónokolt a polgári leányiskolák szerepéről és a nőkérdésről. 1908-ban Sopronban az országos polgári iskolai egyesület sopron-vasmegyei köre október 18-ai, évi rendes közgyűlésén eként fogalmazta meg ars poeticáját: *„A költségvetés letárgyalása után Greisinger Ottóné tartott általános figyelem mellett felolvasást »A nők hivatásáról és a nőkérdésről«. A négy osztályú polgári leányiskolát hat osztályúvá kívánja fejleszteni. A két felső osztályt három tagozatra osztja, melyek mindenike más-más hivatásra készítene elő. Az első tagozat főleg a háztartásra készítene elő s igazi család-anyákat volna hivatva nevelni. A második tagozaton az ipari pályákra készülők nyernének alapos szakoktatást a fehérnemű varrásból, a ruhaszabásból és varrásból, kalapkészítésből stb. A harmadik tagozatra a hivatalnoknők kiképzését bízna, s ez megtoldható lenne még egy harmadik évfolyammal, mely hivatva volna pótolni a mai női kereskedelmi tanfolyamokat. De a tudományos pályák egyikétől sem zárna el a nőket s az ilyen nőképzés után megadná a nőknek a választói jogot is. A szép, tanulságos és érdekes felolvasás, meggyőző érveivel köztetszést aratott. Hozzászólva, Kürtessy Rezső a közismereti tárgyakkal, – Csuppy Lajos pedig a testi nevelésnek nagyobb teret szánna az egyes tanfolyamokon. Az elnök a közgyűlés köszönetét tolmácsolta a felolvasónak a nőkérdésnek alapos ismeretére valló és időszerű értekezéséért.”* (Christélyi, 1908:687)

Greisinger Ottónénak *A polgári leányiskoláról és a nőkérdésről* című felolvasásáról a Vasvármegye című napilap is tudósított: *„Felolvasó azt óhajtja, hogy a nő is tetszése szerint választhassa pályáját, mint a férfi. Oly nevelést kíván, mely a nőt az életre teljesen előkészítse, ezért kívánja, hogy a polgári leányiskolák készítsék elő tanítványaikat a háztartás vezetésére, tanítsák varrni, kalapot stb. készíteni, úgy, hogy e téren a kenyerüket meg is szerezhessék.”* (Anonymus, 1908:7)

Ilona – modern szellemben – több ízben szorgalmazta a koedukáció bevezetését is. 1909 októberében a sopron-vasmegyei polgári iskolai tanárok szombathelyi gyűlésén, ahol 41 tanár és tanárnő jelent meg, Greisingerné érdekes és értékes feminista vitába bocsátkozott. Felszólalt az ellen a felfogás ellen, mintha a koedukáció kérdése

másodrendű fontosságú lenne. „*Ha azt akarjuk elérni, hogy a polgári iskola arra a nivóra emeltessék, mint a polgári fiúiskola, akkor nem lehet jelentéktelen kérdésnek deklarálni a koedukáció kérdését. Igen sok helyen nincs külön leány és fiúiskola. A magánoktatás helyett itt sokkal jobb, ha a leányokat együtt tanítják a fiúkkal. Takács József kismartoni polgári iskolai igazgató Greisingerné felszólalásával szemben azt hozza fel, hogy más a leányok és más a fiúk természete és hivatása, melyhez az oktatásnak alkalmazkodnia kell. A koedukáció kérdését tehát axiómának felállítani nem lehet. Greisingerné Takács felszólalásával szemben azzal védi álláspontját, hogy a polgári iskola hivatása az általános ismeretek tanítása. A műveltség az általános ismeretek szempontjából pedig nincs férfi és nincs női nem. A műveltség mindkét nemre egyforma. Szakiskolánál figyelembe lehet venni a külön hivatásra való előkészítést, de a polgári iskolánál nem erről van szó. A nyelvtan, a mondattan, a számtan és a polgári iskola körébe vágó minden ismeret a fiúk számára ugyanaz, mint a leányok számára. Nagy baja a mai társadalomnak, hogy a leányokat az oktatásban is minden tekintetben a kisebb körű ismeretekre szorítják. Így történik azután, hogy a leány, ha kikerül az életbe, nem tud a maga lábán megállni, nem tudja megkeresni a kenyerét. Ezért kell a leányiskolák nivóját emelni, nem pedig leszállítani. Greisingerné ezen fejtegetése élénk helyeslésre talált, és a lelkes feminista tanárnőt hosszasan megéljenezték.*” (Anonymus, 1909a:7-8) Előadásáról még a Soproni Napló is megemlékezett: „*Greisingerné Kerecsényi Ilona értekezett igen érdekesen a feminizmusról.*” (Anonymus, 1909b:3)

Magán leánygimnáziumi tanárnő és igazgatónő

Ilona a nők iskoláztatásának kiszélesítése érdekében rendkívüli érzékkel tapintott rá a középfokú leányoktatási reform hiányosságaira. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895. évi 72039. számú rendelete ugyanis úgy rendelkezett a nők középiskolai tanulmányaira vonatkozólag, hogy a hölgyek érettségi vizsgát tehetnek, de kizárólag magántanulónként és valamelyik fiú középiskolában. Ebből adódóan a matúrára való felkészülés, különösen vidéken – leánygimnáziumok és felső leányiskolák hiányában – meglehetősen nehéz volt a fiatal nők számára. Mivel Szombathely sem rendelkezett megfelelő leánynevelő intézettel, ezért a városban is fiúgimnáziumban kellett abszolválniuk a tanulni vágyó leányoknak az érettségit. Greisingerné azonban úgy gondolta, hogy a tehetséges és szorgalmas hölgyek számára ennél az útnál van járhatóbb megoldás is kulturális és tudományos előmenetelük érdekében. Ezért 1901 őszén leánygimnáziumi tanfolyamot nyitott a megyeszékhelyen, a II. kerületi Szily János utcai községi elemi iskolában. A kurzusnak igazgatói és mennyiségtan tanári posztját töltötte be. A tanfolyam tanári testületében Szombathely neves fiúgimnáziumi tanárai tanítottak: Kárpáti Kelemen főgimnáziumi tanár latint, Györffy Endre főgimnáziumi tanár történelmet, Schreiner Ferenc főgimnáziumi tanár németet, Csígházy Ernő főgimnáziumi tanár természetrajzot, Hodossy Laura polgári iskolai tanítónő magyart, Greisinger Ottóné polgári iskolai tanítónő mennyiségtant, Greisinger Ottó polgári iskolai tanár pedig rajzot okított a gimnazista kisasszonyoknak. Greisingerné egyedülálló intézményével megszerezte utat kívánt nyitni a tanulni,

művelődni vágyó leányok számára, ezért olyan előadásokat tartott, amelyeken a nők oktatáshoz való jogát hangoztatta, és saját tanintézményét népszerűsítette. Greisingerné magántanítványai közül kilenc leány tett érettségét a városban, ebből heten hasznosították végzettségüket, és tovább tanultak: közülük négy középiskolai tanár, egy gyógyszerész, egy orvos lett, egyikük pedig a bécsi kereskedelmi akadémián végzett, és kereskedelmi foglalkozást választott. Értelmiségi pályára lépésükkel beigazolódott, hogy Szombathely városában a művelt családok leánygyermekai közül többen szükségét érezték továbbképzésüknek, amelyet helyi keretek közt a magán leánygimnázium intézményében találhattak meg (Kelbert 2013a:22-24; Kelbert 2013b:369). A liberális szellemű magánintézetnek azonban szembe kellett néznie a férfiakból álló konzervatív városvezetéssel, a városi iskolaszékkal, amelynek tagjai nem minden esetben támogatták a leányok közép- és felsőfokú oktatásának eszméjét, valamint azzal a századfordulón divatos, előítéletekkel terhelt általános közvélekedéssel is, amely szerint a nők – korlátolt és alacsony fizikai és szellemi képességük miatt – nem képesek a férfiakkal egyenlő minőségű tudás elsajátítására. Greisinger Ottóné a magán leánygimnáziumát ért támadások egyikére ekként adott választ a helyi sajtóban: „*Tekintetes Szerkesztő Úr! Engedje meg, hogy a b. lapjában „A felső leányiskola ügye” cím alatt megjelent közleményhez egy kis kommentárt fűzhessek. Azt olvasom benne, hogy a f. leányiskolai tanfolyamot a kiküldött min. biztos szakoktatás hiányával vádolja, és hogy a vizsgálat eredményét nagyon gyengének találta. A szakoktatás hiányát kereken tagadom, mert minden tárgyat szakember tanított, de nem fogadhatom el azt sem, hogy a vizsgálat eredménye általában gyenge, mert legfeljebb 1-2 tárgyból lehetett a feleleteket kifogásolni, a többiből a felmutatott készülttség a növendékek képességével arányos és teljesen megfelelő volt, amint ezt a tanárok többen előttem nyilvánították is. Hogy a vizsgálat milyen volt, legjobban a statisztika bizonyítja; ugyanis 10 tanuló közül csupán egy bukott, egy tárgyból, ami tehát az egésznek 10 százalékát teszi, amely szám még a rendes iskoláknál is kedvező, így pl. a soproni felsőbb leányiskolában a bukás 9.90 százalék, a helybeli polgári leányiskolában pedig 11.36 százalékot tett. Aki már most csak egy kicsit is ért a tanításhoz, rögtön láthatja, hogy ez az eredmény éppen nem minősíthető rossznak, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy mily óriási előnyben vannak a rendes tanulók a magántanulók fölött, amennyiben a rendes tanulók saját tanárjuk előtt, megszokott környezetben, sokszor hallott kérdésekre felelnek, míg a magántanulók új környezetben, soha nem látott egyének előtt vizsgáznak, akiknek kérdezésmódja előttük teljesen idegen. Meg vagyok róla győződve, hogy ha azon t. isk. széki tag úr tanítványait, aki olyan nagy hangon keresi a hibát a tanítóknak, idegen vizsgáló bizottság elé állítanák, a bukási százalék egy milliomodrészszel sem lenne kevesebb a tanfolyaménál, sőt...! Most pedig térjünk P. B. igazgató úr jelentésére, mely szerint tanfolyamunk növendékei tintatartókat, tintásüveget, sőt, horribile dictu, még padokat is összetörtek, minek folytán kéri az iskolaszéket, hogy a tanfolyamnak ne engedjék át a polgári iskola helyiségét. Mivel én úgy tudom, hogy a tanfolyam növendékei, mielőtt arra beiratkoztak, 4 évig voltak a helybeli polgári leányiskola tanulói, P. B. ig. bölcs vezetése és csekélységem, valamint több kollégáim nevelő kezei alatt, őszintén megvallom, halálig szégyenlem magamat, hogy a polgári leányiskolai nevelés*

tekintetében 4 hosszú éven át olyan kevésre vitte, hogy a belőle kikerülő leánykák még ilyen tettekre is képesek. Mert hiszen úgy kell lenni, ha az iskola igazgatója is állítja. Igaz ugyan, hogy még azt is fölemlíthetném, hogy ahol a rongálások előfordultak, oda még polgári iskolai tanulók és iparostanulók is jártak, de azért mégiscsak a f. l. isk. tanulóknak kellett azt elkövetni! Nem lehet másként! Hogy anyagi haszna senkinek, aki a tanfolyamon tanított, nem volt belőle, azt talán fölösleges magyaráznom, de hogy némely ember erkölcsileg is tönkre akarja azt tenni, az ellen a leghatározottabban tiltakozom.” (Greisinger, 1904:3) Időközben, 1906-ban Szombathelyen megnyitotta kapuit dr. István Vilmos megyéspüspök patronálásával a katolikus felekezeti felsőbb leányiskola. Ezen okokból adódóan, a magán leánygimnázium nemes kezdeményezése öt éves aktív működést követően elhalt. A rövid működés ellenére Greisinger Ottóné egyedülálló és bátor kezdeményezése, a magán leánygimnázium megalapítása feltétlenül modern jelenségnek számított a városban, és mintegy előképe volt az 1917-ben Szombathelyen megnyílt állami leánygimnáziumnak, amelynek létrejöttében – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – Greisinger Ottónénak szintén elvülhetetlen érdemei voltak (Kelbert, 2013a:26; Kelbert, 2013b:369).

Greisinger Ottóné Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületében (1907-1919) végzett feminista munkájának leányneveléssel kapcsolatos irányvonalai, illetve kapcsolati hálózatának rekonstrukciója (az egyesületi tagság és a polgári leányiskola egykori növendékeinek személyi összefonódásai)

1907. november 10-én a vasi megyeszékhelyen megalakult a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete, amelynek elnökévé Greisinger Ottónét választották (Kelbert, 2013c:124). A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete – bár alapszabályaiban külön nem tért ki erre a specifikus területre – a nők hivatalos oktatásának problémájával is intenzíven foglalatzkodott, lévén, ez nagymértékben összefüggött a nők, nő tisztviselők munkavállalásának kérdéseivel. A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének a tevékenysége és Greisinger Ottóné tanári munkája szorosan összekapcsolódott. Az egyesület 12 évi működése alatt a tisztikarból 78 főt ismerünk név szerint: 65 nőt és 13 férfit. Jelen tanulmány keretei között a 65 fő nőből 53-at sikerült azonosítani. Az 53 azonosított hölgyből 41 hölgy, azaz a tagok 77,4%-a végzett a Szombathelyi Városi Államilag Segélyezett Polgári Leányiskolában, ahol Greisinger Ottóné évenként tanította őket (Kelbert, 2015:297-325), többüknek osztályfőnöke is volt. Minden bizonnyal Greisinger Ottóné tartotta a kapcsolatot öregdiákjaival, szoros kötődésük volt a polgárista évek idején, és az egyesület 1907-es megalakulását követően e rejtett kapcsolati háló révén kerültek be a fiatal hajadon lányok az egyesület tisztikarába. Ennek a hálózatnak az alapjait képezhették a jeles évfordulók alkalmával tartott találkozók, ahol az egykori diákok és tanárok jöttek össze (pl. 1927-ben az 1902-ben végzetek ülték 25 éves évfordulójukat). Mint ahogy arról Helen Sunderland is beszámolt *English girls' schools and women's suffrage* című, 2021-es tanulmányában: a leányiskolák feminista tanárnői nagy hatást gyakoroltak a korábbi tanítványaikra a nőmozgalmi aktivitás terén (Sunderland, 2021:163-190). Az összefonódást erősíthette, hogy az egyesületnek megalakulásakor a polgári leányiskolában

volt a székhelye, ott tartotta rendezvényeit 1907 és 1910 között. Ahogy a Szombathelyi Ujság írta: „Az egyesület bölcsőjét a polgári leányiskola tantermeiben fogják ringatni Pálffy Boldizsár igazgató előzékenységből és a város utólagos engedélyének reményében.” (Anonymus, 1907:5) 1908. március 15-én a polgári leányiskolában Greisinger Ottóné maga tartott előadást a modern leánynevelésről, hogy a hallgatóságot megnyerje a feminizmus ügyének. A polgári leányiskola évkönyvei is beszámoltak arról, hogy Greisinger Ottóné a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének elnöki posztját viselte.

Greisinger Ottóné a nők oktatásának kérdéskörében karakteres véleményt formált a Nőtisztviselők Egyesületében. Ezt mutatja 1908-as előadása is, amelyet a *Modern leánynevelés* címmel tartott a polgári leányiskolában: „A nőmozgalom küzd – úgymond, azért, hogy a társadalom a nőt elsősorban, mint embert tekintse. Ma nem tekinti annak, mert nem nevelik őket úgy, mint a férfiakat. A nőket is kenyérkereső pályára kell nevelni. Minden nő tanuljon valamit, de aztán tanulja meg jól, tanulja meg alaposan. Ezen a réven megszereti és megbecsüli a munkát. Ha ezt tudja, az egyedül maradt nő, akkor nem lesz a világ legnyomorultabb lénye, aki előtt csak a bűn vagy a kétségbeesés áll.” (Greisinger Ottóné Kerecsényi, 1908:2) Ars poeticaja tehát a lányok gyakorlati életre való nevelése volt, ezért tartotta öncélúnak a csupán általános műveltséget adó felső leányiskolát, s ezért részesítette előnyben a leánygimnáziumi és a felső kereskedelmi oktatást. Ezek pártfogása volt oktatásügyi küzdelme előterében mindvégig a korszakban.

Greisinger Ottóné rendületlenül kereste a lehetőségeket, és újságcikkek formájában publikálta javaslatait. 1912-ben *Egy szó a leányiskolák ügyében* címmel, a következő írása jelent meg a Vasvármegye című napilapban: „Városszerte igaz örömet okozott, hogy a város iskolaszéke múlt ülésén a nőnevelés intenzívebbé, célszerűbbé tételével foglalkozott. A nőnevelés Magyarországon eddig annyira elhanyagolt volt, a lányok alapos kiképzését eddig annyira feleslegesnek, annyira luxusnak tartották, hogy hálával, köszönettel kell fogadnunk minden kísérletet, mely ezen javítani akar. Mondanom sem kell tehát, hogy minden gondolkozó ember csak igaz örömet és megnyugvást érez a fölött, hogy egy felsőbbfokú leánynevelő intézet szükségességét immár minden vonalon megállapították, és csak arra nézve eltérők a vélemények, hogy milyen típusú iskolára van elsősorban szükség, gyakorlati irányúra-e, vagy olyanra, mely csak a háznak, a családnak nevel. Amint a lapokból olvastam, az eszmecsere közben szóba került a néhány év előtt fennállott leánygimnáziumi tanfolyam is, annak bizonyítására, hogy az ott végzett leányok sem vették hasznát képzettségüknek, tehát gyakorlati iskolára szükség nincsen. Bocsánatot kérek, de ez tévedés, amelynek helyreigazítását kötelességemnek tartom. A dolog így áll: az első tanfolyamra beiratkozott 5 tanuló, közülük kettő csak 6 osztályt végzett, 3 tett érettségit. Ezek közül egy középiskolai tanár, egy gyógyszerész, egy pedig – mivel a mi humánus gondolkozású egyetemünk leányokat elégséges érettséggel nem vesz föl hallgatónak – egyik schweizi egyetemre iratkozott be orvosnövendéknek. Sajnos további sorsáról nem tudok semmit. A második tanfolyamra 6 növendék iratkozott be, mind a 6 tett érettségit. Kettő közülük, mert nem volt kedvük tovább tanulni, az érettségi után otthon maradt, teheték, mert vagyoni viszonyaik jövőjüket amúgy is biztosították, és ezek férjhez mentek.

A többi négy értékesítette tanulmányait. Három középiskolai tanári pályára lépett – egy nyelvész, kettő rajztanár – a nyelvész most tölti gyakorlati éveit, a rajztanár jelöltek ezévből végeznek, egy a bécsi kereskedelmi akadémia abi-turiens kurzusait végezte és már maga keresi kenyerét. Azt hiszem, az a körülmény, hogy 9 érettségít tett leány közül 7 értékesítette tanulmányait, elég világosan beszél amellett, hogy a gyakorlati kiképzésre szükség van. Csak sajnós, az a baj, hogy az a szűk mező, mely a leányok előtt a kenyérkereset céljából nyitva áll, máris zsúfolva van. Nemcsak új iskolákra, de új pályákra volna szükség. Európa minden állama befogadja a nőt ma már majdnem minden hivatalba, csak a lovagias Magyarország kullog leghátul. Vajon a postán, pénzügyi és vasúti szolgálatban, megyénél, városnál nem állják meg helyüket csakúgy, mint a férfiak? Minek nekünk pl. tanítónőképző, mikor e téren legalább ötszörös túlprodukciónak van, és egy vezető ember szavai szerint, könnyebb valakit miniszternek, mint tanítónőnek kinevezni. Nem akarom azt mondani, hogy a város ne törekedjék felsőbb leányiskola fölállítására, hisz vannak olyanok, kiknek igényeit ez az iskola is kielégíti. De nekem, és velem együtt sok más, tanítással foglalkozó embernek is az a véleményem, hogy a felsőbb leányiskola (és nem felső) mai formájában éppen úgy, mint a polgári leányiskola is, az elavult iskolatípusok közé tartozik, melynek a gyakorlati élet követelményeivel semmi kapcsolata nincs. Az élet ma egészen más, mint volt 20-25 év előtt, mikor ezek az iskolák jók voltak. Az a kor, amikor minden leány helyet talált a családban, legalább egyelőre lejárt, és azt jámbor óhaj-tásokkal visszahívni nem lehet. Régente, ha egy leány nem ment férjhez, szeretettel fogadta be valamely testvérének sokgyermekes családjába, hol a második, sőt sokszor az első édesanya szerepét töltötte be. Ma már elvétve akad sokgyermekes család, s ezek az édes, jó nénikék feleslegessé váltak. A mai családban tehernek néznék őket. Ma mindenkinek magának kell az étellel megküzdnie, vagy legalább erre a küzdelemre előkészülni, ha nem akar az élet útján elbukni. Nőnek, férfinak egyaránt. Ennek a küzdelemnek a fegyvere pedig csak a tudás, a szakképzettség lehet, akár szellemi, akár testi munkásról legyen szó. A régi, jó idő meghalt, sem rózsavizes mosdatás, sem éterinjekció föl nem támaszthatja. A mai kor iskolája csak olyan lehet, amely egyrészt alapos, általános műveltséget nyújt, de másfelől a felsőbb tanulmányokra is utat nyit. Ennek a kívánalomnak megfelelne a leánygimnázium, ha úgy szerveznék, hogy tetszés szerint lehessen benne a többi tanulmányok mellé vagy modern nyelveket vagy a latint választani, mint ahogyan ezt a németországi Mädchenschulenben teszik, amelyek így egyaránt iskolái az általános műveltségre törekvő vagyonos leánynak és a kenyérkeresetre készülő nőnek, sőt szolgálják még a tanítónőképzést is. Ilyen iskola kellene a szakiskolák mellé nekünk is, ez a mai élet iskolája lenne. Hát vajon szegény volna, ha Szombathely próbálnék meg először ilyen iskolával? Persze ennél még egyszerűbb módot is tudnék: nyissuk meg az összes iskolákat fiúknak, leányoknak egyaránt. Ne tessék hinni, hogy a magyar temperamentum ezt ne bírná el! Olaszország már megtette, ott nagyszerűen bevált – ezt olasz férfitanárok szájából hallottam – pedig hát az olasz temperamentum is van olyan, mint a híres magyar virtus!” (Greisinger Ottóné Kerecsényi, 1912:1-2) Greisinger Ottóné tehát tovább kereste azokat a formákat és lehetőségeket, amelyek a leányok továbbképzését kellően kielégítették volna. Kísérletei, ötletei nemzetközi példákra alapultak.

1914-ben – Kiskos István polgármesterségének kezdetén – Greisingerné a leánygimnázium ügyében kibontakozó mozgalom élére állt. Meghívta a város első emberét a Nőtisztviselők Egyesületébe, hogy tartson előadást a leánynevelés kérdéseiről, s vegyen részt az azt követő vitaesten, majd a főispánt is meggyőzte – Feldmann Bódogné elnöktársával és néhány kollégájával – a leánygimnázium felállításának létfontosságáról. Ezt követően a városvezetők felterjesztették tervüket a kultuszminisztériumba. Sajnálatosan a kérdést a háború kitörése következtében elnapolta a kormány. Ám 1917-ben végül engedélyezték a terveket, amelynek nyomán még abban az évben létrehozták a leánygimnáziumot Szombathelyen. A Greisingerné vezette Nőtisztviselők Egyesülete ugyanakkor 1912-ben – a leánygimnázium eszméje mellett – egy 3 éves felső kereskedelmi iskola megalapításáért is társadalmi mozgalmat indított a városban, ugyanis állásközvetítő irodájuk felméréseiből kiderült, hogy Szombathelyen felettébb nagy az igény a kereskedelmi ügyekben magasan képzett nőtisztviselőkre. A városban működő, egyéves kereskedelmi tanfolyam azonban nem biztosított kellő elméleti tudást és tapasztalatot a fiatal lányok számára. Ezért merült fel az egylet agilis vezetőjében az a gondolat, hogy a helyi iparos grémium támogatásával és a nőtisztviselők egyesülete alapításában létrehoznák ezt a speciális, pragmatikus jellegű leányiskolát. 1917-ben az egyesület ismételten síkra szállt a 3 éves felső kereskedelmi szakiskola érdekében, és egy előzetes igényfelmérés elkészítését is kilátásba helyezte. 1918-ban a nőtisztviselők még egyszer munkára és támogatásra szólították fel a helyi társadalmat a szakiskola ügyében, ennek felállítására azonban csupán az első világháborút követően került sor. Az iméntiekből élesen kiviláglik, hogy a leányoktatás helyi modernizációjának terén Greisinger Ottóné Kecsesényi Ilonának és az általa vezetett Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének rendkívüli érdemei voltak (Kelbert, 2013c:140-142).

Greisinger Ottónének a gyermekek tanulmányozásával, védelmével, segélyezésével kapcsolatos társadalmi egyesületekben végzett munkája

Greisingerné karitatív munkájában kitüntetett figyelmet kaptak a gyermekek, több gyermekvédelmi egyesületnek is tagja volt. Többek között – majdnem 30 évig: 1902-től 1931-ig – elnöke volt a szegény gyermekeket felruházó és ételmező Rongyos Egyletnek. Tagja volt a Vasvármegyei Kiseddóvó Egyletnek, a Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyletnek, a városi szegénykonyha hölgybizottságának, továbbá az árvaházi női választmány bizottságának (Kelbert, 2013a:17; Kelbert, 2013b:368).

Ugyanakkor a pedagógus Greisingerné életében a Magyar Gyermektanulmányi Társaság szombathelyi fiókjában vállalt választmányi tagság jelentett újabb színpontot az 1910-es években. A Társaság célja volt a gyermektanulmányozás tudományos művelése, a társadalom érdeklődésének felkeltése a gyermekek fejlődési sajátosságainak megismerése és eredményes oktatása érdekében. A tehetségkutató, a pályaválasztás, a gyermekirodalom, illetve a szociálpedagógia kérdéseinek vizsgálata és minél szélesebb gyakorlati megvalósítása állt munkájuk középpontjában. Ez a

tevékenység Greisingerné oktatási-nevelési munkájába illeszkedett, annak mintegy reformjellegű kiegészítése volt (Kelbert, 2013a:29-30; Kelbert, 2013b:370).

Ilona erőteljesen támogatta a városban megalakuló gyermekrendőrséget, sőt az alakulatnak egyik parancsnoka is lett. A dr. Fodor Antal rendőrkapitány védnökségével, 1917 januárjában megalakult, hölgyekből álló szervezet feladataul tűzte ki a háborús időkben a fiatalok védelmét, a züllött gyermekek megrendszabályozását. A szombathelyi hölgyközönség – Greisinger Ottóné parancsnokkal az élén – a preventív ifjúságvédelemre helyezte a hangsúlyt. A hölgyek állandó felügyeletet kívántak tartani a város utcáin, hogy megelőzzék a fiatalok körében gyakran felbukkanó, egészségre és társadalomra káros, olyan deviáns magatartásformákat, mint az alkoholfogyasztás, a korai nemi kicsapongások és ezek velejárói (vérbaj), a dohányzás, rongálások, betörések, állatkínzások. Greisingerné a gyermekvédelem érdekében otthonok felállítását is szorgalmazta. Ugyanakkor elvállalta a Kálvária utcai tüdőbeteg-rendelőben felállított napközi otthon főpénztárosi tisztségét is, amellyel szintén a rászoruló gyermekek érdekeit szolgálta (Kelbert, 2013a:58-59; Kelbert, 2013b:375).

Politikai áramlatok sodrában

A Károlyi-éra ideje alatt Ilonát megtalálhatjuk a Szombathelyi Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának tagjai közt, valamint a városi iskolaszék és a gyermekvédő telepbizottság szerveiben. Ugyanakkor – pedagógusi szakmájából adódóan, a szakbizottságok alakulási lázában – a Szombathelyi Nevelőmunkások Szervezetének alelnökévé is megválasztották 1919 januárjában. Az egyesület célja – a Nevelőmunkások Országos Szövetsége alapelvei nyomán – a nevelőmunkások, pedagógusok anyagi, erkölcsi, társadalmi, kulturális érdekeinek védelme volt. A szervezet vezetősége Greisingernét delegálta az országos szövetség január 20-i budapesti kongresszusára is (Kelbert, 2013a:67; Kelbert, 2013b:377-378).

A kommunista hatalomátvételt és a szombathelyi megmozdulásokat követően Ilona elsodródott a korábban követett polgári, feminista nőmozgalom útjától, és a radikális folyamatokhoz való csatlakozás mellett döntött. A helyi kommunista vezetők széleskörű feladatellátással bízták meg, amelyeket – feltételezésem szerint inkább a tenni akarás, az áthagyományozódott küldetésűdudat lendületével, semmint a kommunista rezsimhez való elvhűség motiváltságával – el is vállalt. Egyrészt Pálffy Boldizsár nyugdíjazását követően átvette a polgári leányiskola vezetését, ahol május elsejétől igazgatóvá nevezték ki. Ebbéli minőségében továbbra is hangsúlyozta a leányok produktív munkavégzésre (például kertészeti és gazdasági pályára) való felkészítésének fontosságát, és az ehhez szükséges oktatási munkateretek (például kertészeti telep) kialakítását. 1919 nyarán – a polgári leányiskola tantestületével egyetemben – részt vett a pedagógusok átképző tanfolyamán. A városi néptanácsi jegyzőkönyvekből rekonstruálható, hogy hozzászólásai a bábák segélyének felemelése, az iskolaorvosi szolgálat felállítása és a gyermekvédelem témái köré csoportosultak (Kelbert, 2013a:70; Kelbert, 2013b:378-379).

A Tanácsköztársaság bukását követően, 1919 októberében az 1876. évi XXVIII. tc. 7. §-a 3. pontjának értelmében erkölcsi kihágás végett fegyelmi vizsgálatot

rendeltek el Kerecsényi Ilona ellen, majd a tárgyalást követően, 37 év tanítás után, felfüggesztették őt az állásából. Ilona fellebbezett ügyében, ám 1921. március 12-én hozott ítéletével Vass József miniszter megerősítette a Vasvármegyei Közigazgatási Bizottság fegyelmi válaszmányának 1920. december 9-én 3742. szám alatt hozott véghatározatát, amely izgatás, erkölcsrombolás, hazafiatlanság vádjával kimondta véttségét, és ezzel véglegesen megfosztotta állásától. Greisingerné azonban elérte perújrafelvételét, amelynek során tisztázta az ellene felhozott vádak, és ennek nyomán 1921 decemberében az ítélet alól felmentették, mindössze dorgálással illették. 1922 tavaszán visszahelyezték a polgári leányiskolába, kezdetben az igazgatói irodai teendők ellátása és időnkénti helyettesítés céljából, majd az 1922/1923-as tanévtől rendes tanári állásába. Végül 1924-ben politikailag megbízhatatlannak minősítették, hátrányos megkülönböztetéssel az 1924/1925. iskolai évben nyugdíjazták, egészségügyi okokra és a szolgálati idő teljes betöltésére hivatkozva, 41 év szolgálat után, különösebb méltatás nélkül (Kelbert, 2013a:73-75; 379-380).

Összefoglalás

Greisinger Ottóné Kerecsényi Ilona Szombathely pedagógustársadalmában reformokat megfogalmazó, valódi pionír volt, aki egész életét a leánynevelésnek szentelte. 1883 és 1924 között lányok generációit tanította, nevelte a polgári leányiskolában, amelynek igazgatói posztját is betöltötte. Mindenre nyitott, kísérletező, bátor jellem volt, aki ismerte a kortárs nemzetközi oktatásügyet. Elsőként alapított magán leánygimnáziumot a vasi megyeszékhelyen, amellyel kiérdemelte a „*modern világnézet első harcos tanára*” címet (Anonymus, 1901:1-2). Majd az állami leánygimnázium legfőbb szószólója lett. Növendékei aktívan bekapcsolódtak a feminista mozgalomba, tanári kapcsolati hálóját képezte a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete tag-ságának. Ugyanakkor több gyermekvédelmi egyesületnek is vezetője, agilis munkatársa volt évtizedeken keresztül. Nem véletlen, hogy egykori lakóháza ma óvodaként (Szombathelyi Mesevár Óvoda) funkcionál. Személyében a „*szombathelyi leánynevelés egyik legérdemesebb munkását*” (Anonymus, 1936:3-4) tisztelhetjük.

Irodalom

- Anonymus (1901). Leány-gymnázium Szombathelyen. *Vasvármegye*, (július 7.), pp. 1-2.
- Anonymus (1907). Hétről-hétre. A szombathelyi feministák. *Szombathelyi Ujság*, (október 27.), p. 5.
- Anonymus (1908). A polgári iskolai tanárok gyűlése. *Vasvármegye*, (október 20.), p. 7.
- Anonymus (1909a). Polgári iskolai tanárok gyűlése. *Vasvármegye*, (október 24.), pp. 7-8.
- Anonymus (1909b). Polgári iskolai tanárok értekezlete. *Soproni Napló : Politikai napilap*, 13(244)[1688], (október 26.), p. 3. URL: <https://bit.ly/3NHKRCn>
- Anonymus (1936). Akik 1935-ben örökre elmentek közülünk. *Vasvármegye*, (január 1.), pp. 3-4.
- Bakó, E. (1978). Az irodalmi és művészeti élet néhány kérdése a két forradalom idején Hajdú és Bihar megyékben. In: Gazdag I. (szerk.). *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve V.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, pp. 125-145. URL: <https://bit.ly/3t1B1UJ>
- Christélyi Á. (1908). Az O.P.I.E. Sopron – Vas megyei Köre. *Polgári Iskolai Közlöny : Az Országos Polgári Iskolai Egyesület Folyóirata*, 12(16), (december 1.), pp. 686-687. <https://bit.ly/3RBkgecv>
- Copelman, D. M. (1996). *London's Women Teachers : Gender, Class and Feminism, 1870-1930*. London – New York, Routledge. ISBN 978-041-58675-28
- Gaál, Sz. (1979). Lityán Viktória. In: Farkas G. (szerk.). *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 13., Székesfehérvár, pp. 455-459, ISSN: 0301-7532. URL: <https://bit.ly/46WHXA5>
- Greisinger Ottóné Kerecsényi I. (1904). Nyilatkozat a magán felsőbb leányiskola ügyében. *Vasvármegye*, (augusztus 28.), p. 3.
- Greisinger Ottóné Kerecsényi I. (1908). A modern leánynevelésről. *Vasvármegye*, (március 18.), p. 2.
- Greisinger Ottóné Kerecsényi I. (1912). Egy szó a leányiskolák ügyében. *Vasvármegye*, (március 3.) pp. 1-2.
- Kean, H. (1990a). *Challenging the State? The Socialist and Feminist Educational Experience, 1900-1930*. London, Falmer Press.
- Kean, H. (1990b). *Deeds not Words. The Lives of Suffragette Teachers*. London, Pluto Press.
- Kelbert, K. (2013a). *Greisinger Ottóné Kerecsényi Ilona*. Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó. ISBN 978-615-5214-58-5
- Kelbert, K. (2013b). „Halljuk Greisingernét!” – Hagyományos és formabontó női szerepek egy szombathelyi értelmiségi nő 19-20. századi élettörténete alapján. In: Illés P. (szerk.). *Savaria : A Vas Megyei Múzeumok Értésítője* 36., Szombathely, pp. 365-384. HU-ISSN 0230-1954. URL: <https://bit.ly/3NfKsH2>

• A tanulmányban előforduló webes hivatkozások legutolsó ellenőrzési időpontja: 2023. december 1.

- Kelbert, K. (2013c). A feministák pionírjai vidéken : A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában. *Századvég [Új folyam]*, 68. sz. (2), pp. 121-160. ISSN 0237-5206. URL: <https://bit.ly/48aCabq>
- Kelbert, K. (2015). A feministák pionírjai : A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének társadalomtörténete a 20. század elején. *Savaria A Vas Megyesi Múzeumok Értesítője*. In: Vig K. (szerk.). *Savaria : A Vas Megyesi Múzeumok Értesítője* 37., Szombathely, pp. 293-328. HU-ISSN 0230-1954. URL: <https://bit.ly/47R8sIy>
- Oram, A. (1996). *Women Teachers and Feminist Politics, 1900-39*. Manchester – New York, Manchester University Press. ISBN 0-7190-2959-4. URL: <https://bit.ly/3GCy53Y>
- Oram, A. (2000). Women teachers and the suffrage campaign: arguments for professional equality. In: Purvis, J. & Stanley Holton, S. (eds.), *Votes for Women*, pp. 203-225, London – New York, Routledge.
- Sunderland, H. (2021). English girls' schools and women's suffrage. In: Hughes-Johnson, A. & Jenkins, L. (eds.), *The Politics of Women's Suffrage : Local, National and International Dimensions*, pp. 163-190. London, University of London Press, Institute of Historical Research. eISBN 978-1-912702-98-5. URL: <https://bit.ly/3Tj3no3>
- Szécsi, N. és Géra, E. (2016). *A budapesti úrinő magánélete (1860-1914) [A budapesti úrinő magánélete; 1.]*. Budapest, Európa, ISBN 978-963-405-248-7
- Szurmay, E. (1989). Szolnok közművelődésének története az első világháborútól a város felszabadulásáig 1914-1944. In: Botka J. (szerk.). *Zounuk : A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 4.*, Szolnok, Szolnok Megyei Levéltár, pp. 91-128. ISSN 0237-5966. URL: <https://bit.ly/4agkyws>